

PRIKAZI / REVIEWS

DOI: 10.17234/SEC.34.13

Paul Shankman: *Margaret Mead*

New York, Oxford: Berghahn Books (Biblioteka *Anthropology's Ancestors*), 2021., 197 str.

U izdanju nakladničke kuće Berghahn Books 2021. godine objavljena je knjiga Paula Shankmana *Margaret Mead*. Shankmanova knjiga dio je biblioteke *Anthropology's Ancestors* čiji je cilj predstaviti središnje ličnosti antropološke znanosti širem čitateljstvu. Ona je zbog toga primarno namijenjena studentima antropologije te zainteresiranim stručnjacima iz srodnih društveno-humanističkih disciplina. U osnovi riječ je o sažetoj biografiji pisanoj na pristupačan način u formi sinteze. Autor u knjizi ne pokušava u apsolutnim razmjerima zahvatiti sve aspekte života i djelatnosti ove iznimne antropologinje, već nastoji pokriti ona područja za koja smatra da pružaju temeljni uvid u život i rad Margaret Mead te njezinu relevantnost za antropološku znanost. Knjiga je metodološki bazirana na literaturi o Margaret Mead iz područja povijesti antropologije te na autorovim istraživanjima njezinih manje poznatih djela i privatne korespondencije. Velik dio knjige zapravo je kompilacija nekoliko Shankmanovih djela, koje je za potrebe knjige autor sastavio u jednu cjelinu. Prva tri poglavlja preuzeta su i neznatno prerađena iz njegove knjige *The Trashing of Margaret Mead: Anatomy of an Anthropological Controversy*, dok se 10. i 11. poglavlje oslanjaju na članke: „The Public Anthropology of Margaret Mead: *Redbook*, Women's Issues, and the 1960s“ te „The 'Fateful Hoaxing' of Margaret Mead: A Cautionary Tale“.

Knjiga se sastoji od uvoda i dvanaest poglavlja u kojima su obrađeni različiti aspekti profesionalnoga i privatnoga života Margaret Mead. Pojedina poglavlja podijeljena su na potpoglavlja koja ih tematski prate. Čitajući Shankmanovu knjigu razvidno je da se ona može podijeliti na dvije tematske cjeline. Prva cjelina pokriva biografiju Margaret Mead od 1901. sve do 1978. godine, a druga cjelina zalazi u odabrane teme iz područja povijesti antropologije, intelektualne povijesti i uopće javne antropologije. U njima se autor bavi temama kao što su: M. Mead kao javna ličnost, odnos prema ženskom pokretu, *kontroverzom Mead–Freeman* te naposljetku intelektualnom ostavštinom M. Mead.

U „Uvodu“ (1 – 6) autor naznačuje temeljne biografske podatke vezane uz M. Mead. Ovdje je posebno važno istaknuti činjenicu da Shankman nije pokušao „pomiriti“ brojne kontradiktornosti koje su obilježile njezin znanstveni put, već im u knjizi daje izrazito mjesto. U narednim se poglavljima znanstveno i društveno djelovanje M. Mead stoga sagledava kroz različite dihotomije: od balansiranja između političkog konzervativizma i liberalizma, odnosa između znanstvenoga i popularizacijskoga pristupa u antropologiji

čiji je začetnik, pa sve do kontrasta između slike u javnosti i one u privatnom životu.

Prvo poglavlje, „Beginnings“ (7 – 17), obuhvaća najraniju biografiju M. Mead: od odrastanja i školovanja do prvih dodira s antropologijom. U poglavlju se ocrtava tadašnji institucionalni i intelektualni kontekst američke antropologije s početka 20. stoljeća u koju se M. Mead uključuje. Autor posebnu pozornost posvećuje njezinu kontaktu s intelektualnim krugom Franza Boasa i njegove tadašnje asistentice Ruth Benedict; posebno se osvrće na turbulentan odnos između Margaret Mead i Ruth Benedict, s jedne strane, te Luthera Cressmana i Edwarda Sapira, s druge strane. Najvažniji dio poglavlja predstavlja prikaz dviju tranzicija koje su obilježile znanstvenu karijeru M. Mead: 1) od diplomskoga studija psihologije prema doktorskom studiju antropologije te 2) od prvotno kabinetskoga antropologa k vrsnom terenskom radniku, kojega je splet okolnosti umjesto Francuske Polinezije doveo na Američku Samou.

Drugo poglavlje, „First Fieldwork in Samoa“ (18 – 30), bavi se terenskim istraživanjem Američke Samoe, kojim M. Mead na velika vrata ulazi u antropološku znanost. U poglavlju se naglašava revolucionarnost pothvata koji je naznačio otklon od duha tada utjecajne spasiteljske etnologije i zaokret prema novoj koncepciji terenskoga rada koja je iziskivala dulji boravak na istraživanom području. Posebno je bitno istaknuti da autor u poglavlju nastoji kontekstualizirati njezin rad na Samoi, navodeći različite okolnosti koje su utjecale na konačan rezultat istraživanja: počevši od terenskoga (ne) iskustva, konfliktnoga odnosa s američkim vlastima i lokalnim stanovništvom, brojnih kulturnih poteškoća, pa sve do nemogućih fizičkih uvjeta u kojima je radila. Pored profesionalne djelatnosti poglavlje obuhvaća i događanja iz privatnoga života M. Mead. Na temelju analiziranih pisama prikazuje se turbulentan odnos s L. Cressmanom i antropologom Reom Fortuneom.

Treće poglavlje, „Writing Coming of Age in Samoa“ (31 – 41), bavi se stvaranjem istoimene knjige. Knjiga je izvorno nastala iz kratkoga izvještaja „Adolescent Girl in Samoa“, napisanoga nedugo poslije terenskoga rada u Samoi, koji je Mead predala muzeju u Honoluluu. Izlaskom knjige M. Mead postaje proponentom literarnoga pristupa u antropologiji. Autor u poglavlju uspoređuje prvotni izvještaj i knjigu te pokazuje kako je odluka o njezinu popularizacijskom karakteru imala dvojaki utjecaj: s jedne strane knjiga je postala pristupačna široj javnosti te je stekla velik medijski publicitet, dok je s druge strane došlo do nužnoga žrtvovanja njezine znanstvene kvalitete. Shankman se posebno dotiče recepcije knjige *Coming of Age*. Iako je knjiga polučila velik uspjeh u domaćoj javnosti, unutar akademskih je krugova njen izlazak dočekan poprilično suzdržano. Štoviše, iako je knjigom stekla zavidnu popularnost, ona je na M. Mead djelovala negativno jer će zasjeniti sve njezine ranije i buduće radove koji su teorijski i metodološki bili znatno bolje „potkovani“ u odnosu na istraživanje provedeno na Samoi (npr. knjiga *Social Organization of Manu'a*).

Četvrto poglavlje, "Manus and the Omaha" (42 – 53), fokusira se na događanja vezana uz dvije studije: *Growing Up in New Guinea: A Comparative Study of Primitive Education te The Changing Culture of an Indian Tribe*. U prvom dijelu poglavlja autor opisuje terensko istraživanje Nove Gvineje, gdje se M. Mead fokusirala na proučavanje mentalnoga sklopa stanovnika Perea – društva koje je kulturološki bilo puno bliže američkome društvu nego samoanskome, koje je prethodno istraživala. Shankman u tom poglavlju dodatno potencira dvojaki status M. Mead unutar struke. U javnosti je uživala veliku popularnost, dok je unutar akademskih krugova na njezin račun upućivan niz kritika. Dio tih kritika sigurno je proizlazio iz njezine rodne pozicije: antropologinje koja se previše isticala u odnosu na muške članove koji su držali ključeve struke (Kroeber, Malinowski, C. W. Hart, Sapir). Drugi dio poglavlja bavi se njezinim istraživanjem Omaha Indijanaca. Shankman ovdje izvrsno pokazuje kako je M. Mead do rezultata istraživanja ponekad dolazila i obilaznim putem: „savijanjem“ pojedinih etičkih standarda profesije onda kada je to smatrala nužnim.

Peto poglavlje, „Arapesh, Mundugumor, and Tchambuli“ (54 – 73), bavi se istraživanjem naroda unutrašnjosti Nove Gvineje koji su bili u fokusu knjige *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. Za ovo istraživanje M. Mead se odlučuje nakon što joj je, zbog tada utjecajnoga duha boasovskoga etnografskoga ekskluziviteta, odbijen zahtjev za proučavanje Navajo Indijanaca. U ovom razdoblju M. Mead se postupno sve više okreće školi kulture i ličnosti (eng. *Culture and Personality School*). U poglavlju se stoga donose temeljne postavke ove škole koja je kulturama pridavala psihološke kategorije. Osim toga, autor na zanimljiv način prikazuje i međuodnos profesionalnoga djelovanja i privatnih zbivanja koja su utjecala na njezin istraživački rad: primjerice, ljubavni trokut između M. Mead, R. Fortunea i Gregorya Batesona – koji je u konačnici završio tragično.

Šesto poglavlje, „Culture and Personality, and Bali“ (74 – 85), nastavlja se na prethodno poglavlje te uspoređuje istraživačke pristupe R. Benedict i M. Mead u okviru proučavanja međuodnosa kulture i ličnosti. M. Mead tako, u odnosu na R. Benedict, prihvaća određene utjecaje bioloških elemenata na oblikovanje kulturnih konfiguracija, što je za ono vrijeme bilo izrazito problematično u kontekstu pojave totalitarnih režima prve polovice 20. stoljeća. Autor se posebno osvrće na akademsku recepciju njezine knjige *Sex and Temperament*, raskid odnosa s R. Fortuneom i uplovljavanja u novi odnos s G. Batesonom, s kojim kreće u istraživanje Balijsa. Ondje je dala važan doprinos na području vizualne antropologije uvođenjem fotografije u terenski rad. U poglavlju se izbijanje Drugoga svjetskog rata prikazuje kao važna cezura, koja dokida planove G. Batesona i M. Mead o pokretanju velikoga interdisciplinarnoga projekta istraživanja Balijsa. Umjesto toga su kao antropolozi gurnuti u vrtlog ratnih zbivanja sudjelujući u različitim projektima američke vlade.

Sedmo poglavlje, „The War Years and National Character Studies“ (86 – 103), sastoji se od dvaju dijelova. Prvi se dio bavi ratnim angažmanom M. Mead i uključivanjem u studije nacionalnih ličnosti te projekte vezane uz primijenjenu antropologiju. Shankman posebnu pozornost pridaje studiju nacionalnih ličnosti, prikazuje temeljne postulate škole i pokazuje kako je ona teorijsko-metodološki funkcionirala. Posebno se osvrće na angažman brojnih antropologa u ratnim projektima američke vlade. Drugi dio poglavlja bavi se njezinim poslijeratnim angažmanom u interdisciplinarnome projektu u kojem se proučavalo Sovjetski Savez i njegove satelitske zemlje te pojedine zapadnoeuropske države. Autor postupno naznačava prve krize unutar škole nacionalnih ličnosti koju M. Mead napušta već 50-ih godina 20. st. usred sve većih problema koji su dovodili u pitanje integritet struke, poput uplitanja hladnoratovske politike u znanstveni rad.

Osmo poglavlje, „The Postwar Years and Manus Revisited“ (104 – 112), posljednje je poglavlje iz biografske cjeline ove knjige. Bavi se poslijeratnim angažmanom M. Mead nakon razilaženja sa školom nacionalnih ličnosti. M. Mead se tada vraća starim temama koje objelodanjuje u novoj knjizi *Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World*. Ondje ističe tezu da su kategorije maskuliniteta i feminiteta kulturno određene te da se razlikuju među kulturama. Vraća se na Manus, koji je nakon kraće japanske okupacije ponovno dospio pod američku vlast; ondje se okreće proučavanju društvenih i kulturnih promjena do kojih dolazi nakon rata. Djecu koju je nekada istraživala sada prati kao adolescente te ju zanima stupanj njihove promjene kao odraz novoga poslijeratnoga svijeta.

Deveto poglavlje, „Mead as a Public Figure“ (113 – 125), bavi se posljednjim desetljećem života M. Mead kojim je dominirala javna karijera. 1970. godine magazin *Times* tako ju prepoznaje kao jednu od 100 najutjecajnijih osoba na svijetu. Akademsko joj je osoblje počelo tada sve više zamjerati prevelik medijski angažman. Posljednjih godina svoj status intelektualke koristila je u aktivističke svrhe: djelovala je kao savjetnica za ženska pitanja predsjednika Lyndona Johnsona, otvoreno lobirala za usvajanje pojedinih zakona (npr. *Child Nutrition Act*) i prvi je put podržala nečiju predsjedničku kandidaturu (Jimmyja Cartera). Dugi niz godina (1962. – 1978.) pisala je mjesečne kolumne za časopis *Redbook*, a od 1960. godine dolazi na mjesto predsjednice Američkog antropološkog društva. Iz toga razdoblja autor prenosi dva događaja koja prikazuju turbulentan odnos između M. Mead i mlađih članova društva: Kennedyjevo ubojstvo 1963., kada je odlučila da se sastanak Društva, usprkos recentnim zbivanjima, neće odgoditi, te tzv. tajlandska kontroverza – afera u kojoj je dio članova Društva bio optužen za špijunsku aktivnost te grubo kršenje etičkoga kodeksa.

Deseto poglavlje, „Women's Issues and the Redbook Columns“ (126 – 133), u cjelini se fokusira na angažman M. Mead oko časopisa *Redbook*. Riječ je o ženskom časopisu liberalnoga usmjerenja koji je 1970-ih čitalo sedam milijuna ljudi. Na primjeru

kolumni koje je pisala za časopis, Shankman prikazuje njezine naizgled kontradiktorne političke stavove. Kolumne joj tako balansiraju između liberalnih i konzervativnih ideja: protivila se, primjerice, zajedničkom pohađanju fakulteta muškaraca i žena, amandmanu na ustav SAD-a koji bi zagovarao jednaka prava bez obzira na spol (tzv. *Equal Rights Amendment*), zalagala se za pravo pobačaja i prava homoseksualaca te osuđivala feminizaciju muškaraca. U kolumnama je dijelila i savjete o braku, koji su za ono vrijeme bili poprilično kontroverzni imajući u vidu i njezin privatni život. Posebno ju je smetalo svrstavanje u feministički tabor. Često je isticala da treba otvoreno govoriti o razlikama između muškaraca i žena, a ne pokretati revolucije. Zbog takvih stavova mnogi su ju optuživali za nesrazmjer između onoga što je javno proklamirala i života koji je privatno vodila.

Jedanaesto poglavlje, „The Mead-Freeman Controversy“ (134 – 150), bavi se razdobljem koje je uslijedilo pet godina nakon smrti M. Mead. Autor podrobnije analizira knjigu Dereka Freemana, novozelandskoga antropologa, koji je M. Mead javno optužio za manipuliranje rezultatima istraživanja na Samoi. Freemanova istraživanja iznjedrila su suprotne rezultate u odnosu na one koje je M. Mead iznijela u knjizi, zbog čega ju je autor žigosao kao kulturnoga determinista koji je zanemario biološki aspekt odrastanja. Freemanov napad na Mead u to vrijeme imao je dalekosežne razmjere, budući da je udario na imidž osobe koja je imala kulturni status unutar američke antropologije. Sam Freeman kasnije je reterirao i pokušao otupiti oštricu kritike te je u narednoj knjizi pogrešku M. Mead pokušao objasniti kao kombinaciju neiskustva i manipulacije lokalnoga stanovništva, koje autorica nije znala prepoznati. Argumente za ovu tvrdnju Freeman je temeljio na dvojbenoj izjavi jedne kazivačice koja se u konačnici pokazala neutemeljenom, budući da je dokazano da je i sam Freeman manipulirao podacima i slobodno interpretirao pojedine podatke.

Dvanaesto poglavlje, „Legacies“ (150 – 162), bavi se posljednjim godinama života M. Mead, koja je javno nastupala praktički sve do pred smrt. Shankman poglavlje zaključuje osvrtom na znanstvenu ostavštinu M. Mead. Knjiga *Coming of Age* tako i dalje ostaje popularna u javnosti, iako se ne smatra esencijalnim antropološkim tekstom, dok njezina druga djela ostaju manje poznata stručnoj javnosti. M. Mead u tom smislu danas ostaje važna kao antropologinja koja je doprinijela širem profiliranju antropologije u javnosti. Pored toga, bila je vrstan metodološki inovator: uvodila je inovacije u obavljanju terenskoga rada, a prva se u istraživanjima koristila psihološkim testovima, crtežima te fotografijama. Također je među rijetkima posjedovala vještinu da je mogla podjednako dobro pisati za čitateljsku i akademsku javnost. Iako kontroverzna, svojim djelovanjem utjecala je na brojne generacije studenata koji su se zbog nje odlučili baviti antropologijom (npr. Clifford Geertz).

Knjiga Paula Shankmana *Margaret Mead* zahvaća niz tema iz područja povijesti

antropologije. Pisana je jednostavno, u preglednoj formi, zbog čega je podjednako pristupačna studentima i široj javnosti. Zbog netipičnoga pristupa može biti zanimljiva i povjesničarima antropologije. U tom smislu vrijedno je istaknuti činjenicu da se autor nije zadržao samo na biografskome pristupu – bolji od koje pati velik broj djela iz ove subdiscipline – već ga je nadopunio određenim problemskim poglavljima relevantnima za povijest discipline. U pojedine teme mogao je ući i dublje ili im posvetiti nešto više prostora, ali to bi vjerojatno narušilo izvornu koncepciju djela. Sama biblioteka *History of Anthropology's Ancestors*, čijim je dijelom ova knjiga, može nadalje biti inspirativna za hrvatsku etnologiju, ako već ne na teorijsko-metodološkoj, onda barem na razini idejnoga poticaja: da se na jednome mjestu studentima i široj javnosti predstave središnje ličnosti struke. Upravo stoga ne bi bilo loše da hrvatski etnolozi pokrenu sličnu biblioteku, budući da i u hrvatskoj etnologiji ne nedostaje etnologa koji su djelovali i bili utjecajni izvan hrvatskih granica.

Ivan Grkeš

Melanija Belaj: *Obiteljske fotografije: Kulturnoantropološka perspektiva*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2020., 175 str.

Robin Fox 1967. godine u svojoj je knjizi *Kinship and Marriage: An Anthropological perspective* izjavio: „Srodstvo je antropologiji isto što i logika filozofiji ili akt umjetnosti“. Iako je ta izjava bila točna u tome vremenu, suvremena je antropološka znanost drugačije orijentirala svoj interes za obitelj i počela postavljati supstantivno kompleksnija pitanja o dimenzijama i značenjima obitelji i srodstva te njihovoj materijalnosti.

Jedno od takvih pitanja adresira i Melanija Belaj u svojoj knjizi *Obiteljska fotografija*, popunjavajući domaću disciplinarnu šutnju i odgovarajući na pitanje koje je značenje obiteljske fotografije. Razumijevajući obiteljsku fotografiju kao „svaku fotografsku snimku koja se nalazi u posjedu određene obitelji i na kojoj se nalaze članovi te iste obitelji“ (str. 11), autorica obiteljsku fotografiju promatra kroz prizmu materijalizma koji je duboko umješten u sociokulturni kontekst društva, jednako kao i u individualne prakse, značenja i iskustva. Iako početni impuls za promatranje i analizu obiteljskih fotografija dolazi iz rada Milivoja Vodopije i vlastitoga rada na Institutu za etnologiju i folkloristiku, autorica obiteljsku fotografiju teorijski smješta u

čitav dijapazon međunarodno relevantnih pristupa i perspektiva koje se kroz knjigu isprepliću, nadopunjuju i dograđuju, gradeći tako opsežan, kompleksan i prije svega informativan pogled na fenomen kojim se bavi.

Knjiga koja je nastala na temelju autoričina magistarskoga rada, osim jasnoga i pristupačnoga jezika kojim je pisana, odlikuje se jednostavnom podjelom na odjeljke: Uvod, Značenje i analize obiteljske fotografije, Istraživanje; slijede odjeljci: Zaključno, Literatura i Kazalo, te treći dio – Dodatak: Terenske bilješke i transkripcija kazivanja (izbor). U prvome dijelu, koji se sastoji od Uvoda te Značenja i analiza obiteljske fotografije, autorica gotovo udžbenički iznosi bogat teorijski pregled teoretičara i autora koji iz kulturološke, filozofske, vizualno-antropološke, sociološke, semiološke i predstavljачke perspektive promišljaju (obiteljsku) fotografiju. Teoretizirajući fotografiju i njezinu povijest kao materijalni i tehnološki artefakt te obiteljsku fotografiju kao osobno i dubinski sociokulturno iskustvo, narativ, međugeneracijsku komunikaciju, sjećanje i arhiv ili reprezentaciju stvarnosti, autorica kroz knjigu upućuje na dinamičnost i raznolikost teorijskih perspektiva obiteljske fotografije. Istraživanje predstavlja drugi dio knjige i usmjerava čitateljevu pozornost s antropološke (i ine) teorije na etnografsku praksu, dajući mu uvid u etnografski kontakt i analitički produkt etnografskoga rada. Pritom, vodeći se Chalfenovom upitnicom i analitičkim kategorijama kao „svojevrsnim podsjetnikom“ (str. 69), te oslanjajući se na teoretičare poput primjerice Goffmana, autorica izlaže „znanstvenoistraživački uvid u osobnu i obiteljsku intimu o kojoj svjedoče fotografije“ (ibid.). U tom pogledu, autoričin rad ujedno pruža i nadogradnju ustaljenoga vizualno-antropološkoga modela analize obiteljske fotografije, koji autorica obrazlaže kroz studiju slučaja kazivačice S. (str. 82), smještajući ovu knjigu i u međunarodno relevantan rad u polju vizualne antropologije, ali i antropologije obitelji i srodstva. Iako autorica unutar svojega istraživanja zamjećuje rodnu i generacijsku razliku u praksama i narativima o fotografijama koje eksplicitno iznosi, njezini zaključci sežu duboko u etnološku i kulturnoantropološku epistemologiju, metodologiju i etiku.

Osim tematiziranja predmeta i teme, koji u domaćoj etnologiji i kulturnoj antropologiji često izmiču ustaljenim istraživačkim praksama, te nadogradnji analitičkoga modela vizualno-antropološke analize obiteljske fotografije, poseban doprinos ove knjige leži i u metodološkom promišljanju istraživačičine pozicije unutar intimne etnografije. Također, ističe se autoričina izloženost kao i izloženost kazivača u izboru transkripta na kraju knjige. U Dodatku čitatelj dobiva neposredan uvid u bilješke i razgovore koje je autorica u svojem istraživanju vodila s kazivačima. Osim što na taj način autorica pristaje izložiti svoju poziciju na terenu, ona istovremeno nudi čitatelju ne samo kontakt s kazivačima u istraživanju, već i poziciju posrednoga etnografa, kao da je čitatelj s njome „na terenu“. Na taj način etnografski se teren demistificira, a ujedno pojačava jednu od glavnih teza rada. Naime, u knjizi o obiteljskoj fotografiji

vizualno nije prikazana niti jedna fotografija o kojoj čitamo. Ipak, kroz autoričinu analizu i neposredne razgovore koji su izneseni, čitatelj je suočen s „tekstualnim fotografijama [koje] svjedoče o tome koliko je duboko fotografski pogled ušao u obiteljski život (Bouquet 2002). Drugim riječima, fotografije o kojima etnografski možemo samo pisati i govoriti, zbog intimnosti koju one predstavljaju, ipak vidimo našim poznavanjem konvencije i poistovjećivanjem s iskustvima fotografiranja.

Knjiga *Obiteljska fotografija: kulturnoantropološka perspektiva* teorijski je, ali i metodološki temeljac hrvatske etnologije i kulturne antropologije koji progovara o obiteljskoj svakodnevicu kroz fotografiju i obiteljskoj fotografiji kroz svakodnevicu. Predstavljajući znatan doprinos struci, kako u Hrvatskoj, tako i međunarodno, ova knjiga unaprjeđuje naše razumijevanje obiteljske materijalnosti, vizualne komunikacije i mehanizama (samo)identifikacije unutar obitelji, ali i otvara iznimno zanimljiva pitanja o obiteljskoj svakodnevicu, ritualima i transgeneracijskim promjenama u obitelji povezanim sa sociokulturnim i tehnološkim mijenama društva.

Temom i sadržajem prepoznatljiva svakom čitatelju, neposrednim transkriptima i bilješkama s terena, ova knjiga svakako je osvježavajuća inovacija domaće etnologije i kulturne antropologije. Svojim jasnim, preciznim i prisnim stilom pisanja u prvome licu *Obiteljska fotografija* izvrstan je izbor literature za sve društveno-humanističke znanstvenike, studente te umjetnike, ali i za sve zainteresirane za područje vizualne antropologije, komunikacije, antropologije obitelji i rodstva ili za srodna područja.

Matija Krizmanić

**Drago Roksandić, Luka Pejić, Marko Jelenić
i Samanta Paronić:**
Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija.

Zagreb: FF press, 2022., 376 str.

Knjiga *Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija* objavljena je u Zagrebu 2022. godine u izdanju FF pressa. Nastala je kao grupni pothvat doktorskih studenata povijesti i suradnika koji je u konačnici doveo do osnutka Mikrohistorijske radionice pri Centru za komparativnohistorijske i interkulturne studije 2020. godine. Ova knjiga – zapravo sveučilišni priručnik – sadrži raznolik korpus tekstova vezanih uz teoriju, metodu i praksu mikrohistorije. Iako je u autorskom predgovoru izrijekom navedeno

da je primarno namijenjena povjesničarima, valja istaknuti da ona može itekako biti korisna etnologima i kulturnim antropolozima te ostalim stručnjacima iz srodnih humanističkih disciplina. Ponajviše može biti interesantna zbog same mikrohistorije kao istraživačkoga područja koje počiva na razmeđi povijesne znanosti te etnologije i kulturne antropologije, a zatim i zbog inspirativnoga teorijsko-metodološkoga pristupa nadasve korisnoga etnologima aktivnije uključenima u arhivska istraživanja, koja se sporo, ali polako, vraćaju u *mainstream* hrvatske etnologije.

Knjiga se u sadržajnom smislu može podijeliti u četiri cjeline: predgovor (9 – 43), odabrani teorijsko-metodološki članci s područja mikrohistorije (45 – 350), mikrohistorijski pojmovnik (341 – 355) te odabrana bibliografija (355 – 360). S obzirom na opsežnost sadržaja, u ovome prikazu nastojat ću sažeti spomenute članke iz priručnika te istaknuti njihovu relevantnost u kontekstu etnologije i kulturne antropologije.

Predgovor knjige, „Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija. Predgovor izboru radova“ (9 – 43), započinje pregledom recepcije i zastupljenosti mikrohistorije unutar hrvatske historiografije, koja je, iako prisutna, još uvijek nedovoljno vidljiva. Mnogi ju zbog toga u neznanju često reduciraju na lokalnu povijest, a ponegdje se istraživački preklapa s drugim disciplinama, što ju čini još više „nevidljivom“. U priručniku su autori stoga odlučili dati prostora širokom dijapazonu radova i autora: od praktičara mikrohistorije sve do njihovih skeptika/kritičara. Autori potom ocrtavaju društveno-politički i disciplinarni okvir u kojem se pojavljuje mikrohistorija. Kao izvorni produkt europske intelektualne kulture, mikrohistorija se javlja 70-ih godina 20. stoljeća u jeku krize marksističke paradigme i sveobuhvatnih teorija koje su s teleološke i funkcionalističke pozicije nastojali objasniti velika društveno-politička pitanja. Iako se u epistemološkom, teorijskom i praktičnom smislu disciplinarno nikada nije jasno pozicionirala, mikrohistorija se u talijanskoj historiografiji javlja kao kritika funkcionalističkoga poimanja povijesti, linearnoga razvojnoga pravca te strukturalizma i klometrije. Praktičari mikrohistorije stoga su pokušali obrnuti klasičan istraživački pristup krećući od smanjenja razmjera promatranja: pokušali su pronaći velika pitanja na manjim studijama slučaja. Time se dolazi do drugačijih rezultata koji inače bivaju zamagljeni klasičnim makropristupima te se na osnovi više takvih studija slučaja stvaraju polazišta za neka kasnija poopćavanja.

Članak Edoarda Grendija „Mikroanaliza i socijalna historija“ (45 – 55) definira osnovna polazišta ovoga područja istraživanja: manje studije slučaja (pojedinci, obitelji, seljački svijet, niže društvene skupine) čiji akteri nisu (p)određeni kontekstom, već imaju širi prostor djelovanja. Grendi u članku polazi od koncepta „normalnoga izuzetka“ (tal. *eccezionale normale*) koji označava izuzetan izvor koji pruža drugačiji pogled u odnosu na konvencionalne izvore. Na sličnu se temu nadovezuje i članak

Carla Ginzburga i Carla Ponija „Ime i pristup: neravnomjerna razmjena i historiografsko tržište“ (57 – 63) u kojem autori pokušavaju prostorno i teorijsko-metodološki detektirati početke mikrohistorije. Njezina pojava vezuje se uz nejednaku intelektualnu razmjenu između talijanske i francuske historiografije. Osnovno polazište mikrohistorijskih istraživanja postaje ime koje označava fokus na pojedinca i njegovo iskustvo. Za razliku od potonjih autora, Jacques Revel u članku „Mikroanaliza i konstrukcija socijalnog“ (65 – 73) mikrohistoriju poima više kao putokaz nego jasno izgrađenu metodu. Kao putokaz deklarativno počiva na kritici makrohistorijskoga i kvantitativnoga pristupa. Cilj mikrohistorije postaje uključiti u istraživanje višestruko ljudsko iskustvo da bi se analizirale i otkrile različite individualne strategije s obzirom na položaje i resurse kojima pojedinci raspoložu. Kontekst u kojem ti pojedinci djeluju postaje višestruk, za razliku od makrohistorijskih pristupa koji reduciraju ljudsku stvarnost i iskustvo.

Iako se izravno ne referira na mikrohistoriju, članak Erica Hobsbawma „O historiji odozdo“ (75 – 84) progovara o istim temama. Hobsbawm tako piše o socijalnoj historiji odozdo usmjerenoj na marginalizirane povijesne aktere, koja se vremenski podudara s nastankom mikrohistorije. U članku se naglašava važnost proučavanja života običnih ljudi, marginaliziranih i zaboravljenih aktera, posebice onoga što su ti ljudi mislili i činili te kako su njihova ponašanja bila uklopljena u širi sustav grupe kojoj su pripadali. Članak Petera Burkea „Uvertira: nova historija, njezina prošlost i budućnost“ (87 – 103) kreće od definiranja pojma nove historije u koju autor uvrštava i mikrohistoriju. Budući da ju je teško jednoznačno definirati, novu historiju definira prema onome što ona nije te navodi sedam glavnih točaka razlike između nje i „stare historije“: društvena konstrukcija stvarnosti, totalna historija, strukture, inkorporiranje širokoga dijapazona izvora, drugačiji set istraživačkih pitanja, interes za pojedinačna iskustva te kolektivna kretanja. Giovanni Levi u članku „O mikrohistoriji“ (105 – 118) ističe da mikrohistorija nema jasno razrađen teorijski pristup, već da je u njezinu fokusu uvijek metoda. U središtu njezina interesa odnos je između slobodne volje pojedinca i opće društvene strukture. Mikrohistorija je, prema Leviju, uvelike obilježena interpretativnom antropologijom Clifforda Geertza od koje preuzima bitne poticaje, ali se od nje i razlikuje utoliko što ju ne zanima samo interpretacija simbola već i različita društvena usložnjavanja i društvene predstave.

Autorski niz u priručniku nastavlja se s Carlom Ginzburgom koji u članku „Mikrohistorija: dvije ili tri stvari koje znam o njoj“ (121 – 138) piše o vlastitim iskustvima bavljenja mikrohistorijom. Najprije polazi od samoga pojma, koji je prvi upotrijebio Luis Gonzales, tada u značenju lokalne povijesti, a potom George R. Stewart i F. Braudel koji su ga vezivali uz događajnu povijest. Ginzburg potom progovara o svojem istraživačkom pristupu koji nije samo pukom iznošenju priče – već je i sam priča čiji su sastavni dio metoda i hipoteza te vlastite dvojbe i nesigurnosti. Drugu sliku daje članak

Brada S. Gregoryja „Je li malo lijepo? Mikrohistorija i historija svakodnevnog života“ (141 – 150), koji detaljnije razjašnjava odnos između mikrohistorije i srodnoga područja povijesti svakodnevnoga života (njem. *alltagsgeschichte*). Potonju karakterizira interes za marginalizirane i potlačene te mjesto pojedinačnoga iskustva unutar širih društvenih odnosa. Od sličnih polazišta kreće i mikrohistorija koja se dijeli na dva tipa: epizodičnu i sistematičnu. Epizodičnu karakterizira bavljenje kraćim epizodama ili manjim sukobima u kojima se otkrivaju pojedini aspekti kulture koji nisu vidljivi klasičnim metodama. Sistematičnu mikrohistoriju karakterizira bavljenje pojedinačnim ili širim društvenim odnosima unutar određenoga geografskoga područja. Oba pristupa, pored dobrih strana, pate i od karakterističnih metodoloških boljki: problema reprezentativnoga uzorka te naravi samih izvora kojima se „ocrtava“ ljudsko iskustvo. David A. Bell u članku „Totalna historija i mikrohistorija: francuske i talijanske paradigme“ (153 – 164) ocrtava prijelaz iz totalne historije u mikrohistoriju na francuskom i talijanskom primjeru. Autor započinje s utjecajem Durkheima na totalnu historiju u vidu interesa za društvenu solidarnost, potom François Simianda i istraživanja većih društvenih cjelina u dužem vremenskom rasponu te završava s F. Braudelom i konceptom dugoga trajanja.

Članak Richarda D. Browna „Mikrohistorija i postmoderni izazov“ (167 – 180) bavi se odnosom historiografije i postmoderne paradigme. Autor apostrofirava karakterističnu historiografsku boljku: nepovjerljivost prema teoriji zbog čega ona nerijetko zaostaje za drugim društveno-humanističkim disciplinama. Brown u tom smislu mikrohistoriju vidi kao korektiv makrohistorije te navodi niz djela koja u tom smislu mogu poslužiti kao reprezentativan primjer. Naomi R. Lamoreaux u članku „Promišljanje mikrohistorije: komentar“ (183 – 186) raspravlja o odnosu egzogenoga i endogenoga: kada možemo govoriti o širokom prostoru individualnoga djelovanja, a u kojoj je mjeri on određen vanjskim utjecajima? Autorica konstatira da uvijek postoji specifičan kontekst unutar kojega se odvijaju određeni događaji, zbog čega povjesničari nužno trebaju poznavati kvantitativne pristupe ako bi se uistinu željelo razumjeti ponašanje ljudi s dna društvene ljestvice. U sličnoj maniri članak Dalea Tomicha „Poredak historijskog vremena: *longue durée* i mikrohistorija“ (189 – 196) istražuje odnos koncepta dugoga trajanja i mikrohistorijske analize, koje autor ne promatra kao međusobno isključive, već kao komplementarne. Prema Tomichu mikrohistorija nije samo bavljenje lokalnim sustavima manjega razmjera već su oni uvijek dijelom jednoga širega sustava. Zbog toga koncepti kao što su konjunktura i dugo trajanje nisu odvojeni od individualnoga djelovanja, već su „strukturirajući činitelji“ koji određuju ograničenja i oblikuju mogućnosti za individualno djelovanje.

Ruth W. Sandwell u članku „Historija kao eksperiment: mikrohistorija i okolišna historija“ (199 – 212) mikrohistoriju promatra kao eksperimentalni historijski žanr te ju zanima što ona novo može ponuditi okolišnoj historiji kojom se bavi. Na temelju

vlastitoga istraživanja otoka Saltspring u Britanskoj Kolumbiji autorica ističe da mikrohistorija nudi inspirativan metodološki pristup i epistemologiju za razmatranje empirijskih istraživanja odnosa čovjeka i okoliša. U tom smislu istraživače trebaju zanimati tri bitna pitanja: kako se mjesto koje istražuju razlikuje od ostalih, postoje li dostupni izvori koji bi mogli odgovoriti na istraživačka pitanja te je li locus promatranja dovoljno malen da se iz njega mogu „iščitati“ podatci o svakodnevnom životu u određenom vremenskom rasponu. Sličnom se temom bavi John Brewer u članku „Mikrohistorija i historije svakodnevnog života“ (215 – 234) u kojem polazi od dvaju geografskih pojmova pomoću kojih pokušava ocrtati odnos serijalne historije s novom historijom: panoramska i utočišna historija. Panoramska je pisana odozgo, u njezinu su interesu opće karakteristike, dok se detalji naziru. Utočišnu pak karakterizira manji razmjer, fokus na detalje, točno određen prostor čije se granice mogu ubicirati te bavljenje akterima koji posjeduju unutrašnje motive i ponašanje.

Jacques Revel u svojem drugom članku „Microstoria“ (237 – 238) mikrohistoriju opisuje kao simptom promjena i instrument kritike historiografskoga pristupa. Ističe da je njezinu širenju doprinijela činjenica da nema kanonskih tekstova koji bi obvezivali na pravovjerje, zbog čega su mikrohistorijske prakse postale poticajni radovi koji su uvijek iznova obnavljali kreativni potencijal ovoga područja. Za razliku od antropologije, koju zanimaju oblik i dinamika društvene agregacije, u fokusu mikrohistoričara uvijek su sustavi i predstavljanja. Članak Mariuzija Garibaudija „Dugi pohod mikrohistorije. Od politike do estetike?“ (241 – 250) govori o početcima mikrohistorije i reakcijama koje je izazvala kod talijanskih marksista. U vrijeme kada nastaje talijanska mikrohistorija razvila se iz usmenopovijesnih istraživanja 70-ih godina 20. stoljeća. U talijansku historiografiju unijela je kritiku teleološkoga sagledavanja povijesti i linearnih povijesnih procesa ističući da svakom povijesnom fragmentu treba vratiti njegovu kompleksnost. Zbog ovakvoga pristupa mikrohistorija se ubrzo našla na meti marksističkih krugova koji su u njoj vidjeli prijetnju opstanku marksističkih objasnidbenih modela.

Članak Francesce Trivellato „Ima li budućnosti za talijansku mikrohistoriju u doba globalne historije“ (253 – 281) raspravlja o odnosu globalne i mikrohistorije. U tom smislu ističe da se talijanski mikrohistoričari nikada u potpunosti nisu dotakli odnosa makro i mikrorazine, polazeći uglavnom od dominacije makrohistorije. Trivellato stoga uočava u radu dodirne točke između dvaju područja: npr. istraživanje osoba čiji su životi nadilazili uska geografska, vjerska ili jezična ograničenja. Unatoč tome što se neki globalni historičari pozivaju na mikrohistoriju, ona još nije u potpunosti uzela širega maha među praktičarima globalne historije. Zbog toga Trivellato pledira da se globalni historičari inspiriraju mikrohistorijom kod svojih istraživanja. Sandro Guzzi-Heeb u članku „Egodokumenti, biografije i mikrohistorija u perspektivi. Ljubavna priča?“ (281 – 296) povezuje egoizvore i mikrohistoriju. Ističe da je dugo

vrijeme prevladavala konfuzija i nerazumijevanje što je to mikrohistorija, koju se ponegdje izjednačavalo s lokalnom poviješću. Zahvaljujući činjenici da se etablirala kroz kritiku dominantnih historiografskih pristupa, pojedinci na čijem je djelovanju stavljen naglasak u mikrohistorijskim djelima sada su dobili mogućnost djelovanja izvan uobičajenih mehanizama struktura i funkcija. Zbog toga je mikrohistorija razvila konkretan odnos s egoizvorima koji mogu biti posebno interesantni u istraživanju mreža da bi se rekonstruirali različiti konteksti i prostori djelovanja pojedinca. U odnosu na prethodne, članak Hansa Medicka „Obrat ka globalnom? Mikrohistorija u dogradnji“ (299 – 309) bavi se osobnim iskustvom bavljenja mikrohistorijom. Poticaj za to autor je pronašao održavši jedno predavanje u Pekingu u Kineskoj akademiji društvenih znanosti, u kojem je progovorio o svojem radu na istraživanju protoindustrijalizacije njemačkoga sela Laichingen, kojemu je pristupio s pozicije mikrohistorije. Medick po uzoru na Francesca Trivellata upućuje na glavnu zadaću globalnih mikrohistoričara: proučavanje međuprostora iz decentraliziranih transkulturnih perspektiva.

Pretposljednji članak Giovannija Levija „Krhke granice?“ (311 – 320) također se nadovezuje na tematiku odnosa globalne i mikrohistorije. Autor ističe nekoliko razlika s obzirom na teme: prostor, vrijeme, izvori, racionalnost i politička obilježja. Posljednji članak John-Paula Ghobriala „Svijet u očima mikrohistoričara“ (323 – 338) govori o izazovima bavljenja globalnom historijom. Pozitivne su strane mogućnost tumačenja širih procesa razmjene i komunikacija te uvid u funkcioniranje mreža. Negativne proizlaze iz odnosa prema manjim prostorima: tako npr. nedostaju objašnjenja učinaka različitih procesa na manje prostore, a, osim toga, često se daje prednost kretanju nauštrb objašnjenja. Ghobrial stoga predlaže da se različite ljestvice promatranja povežu u vidu igre razmjera koja otkriva osebujan oblik historijskoga znanja.

Specifično područje istraživanja, koje se nalazi na razmeđu povijesne i etnološke znanosti, te širok raspon teorijsko-metodoloških tekstova čine knjigu *Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija* izuzetno korisnim priručnikom ne samo za povjesničare, već i etnologe i kulturne antropologe i stručnjake iz srodnih društveno-humanističkih disciplina. Njegov „nedogmatičan“ teorijsko-metodološki pristup i tematska inovativnost posebno mogu biti interesantni etnolozima koji se bave kulturno-povijesnim temama u vidu poticaja da se etnološka građa, prikupljena ekstenzivnim terenskim radom, sagleda kao mikrohistorijski izvor koji svjedoči o različitim društvenim mrežama i kontaktima, međuodnosu istraživača i istraživanih te različitim društvenim transakcijama na terenu. To je ponajviše bitno za povijest hrvatske etnologije, kojoj često nedostaje pogled „odozdo“ na djelovanje pojedinih aktera i njihova odnosa sa širom zajednicom.

Ivan Grkeš

Aleš Smrčka:
*Tradiční horský transport: Krkonoše, Šumava,
Západní Beskydy a Jovorníky*

Brno: Masarykova univerzita, Etnologický ústav Akademie věd
České republiky, 2021., 255 str.

Knjiga *Tradiční horský transport: Krkonoše, Šumava, Západní Beskydy a Jovorníky* objavljena je u Brnu 2021. godine u izdanju Masarykova sveučilišta. Ova se studija bavi tradicijskim prijevozom materijala na području čeških zemalja na primjeru četiriju planinskih lanaca koje autor proučava: Krkonoše, Šumava, Zapadni Beskidi i Jovorníky. Riječ je o prostoru koji je autor odabrao zbog sličnih prirodnih uvjeta, a koji je u povijesnom, etničkom i kulturnom smislu izrazito složen. To je ujedno razlog zašto na takvom prostoru pronalazimo posebne tipove tradicijskoga prijevoza kojima autor posvećuje posebnu pažnju. Zbog zanimljivoga pristupa ova studija može biti podjednako interesantna etnoložima i kulturnim antropoložima zainteresiranima za tradicijsku kulturu, ali i znanstvenicima iz drugih srodnih društveno-humanističkih disciplina, npr. kulturnim geografima te povjesničarima.

Knjiga je u strukturnom smislu podijeljena na uvod (7 – 9) i zaključak (213 – 215) te osam poglavlja u kojima autor obrađuje odabrane aspekte naslovne problematike: *Meotodická a teoretická východiska* (10 – 33), *Výzhum tradičního transportu* (34 – 72), *Tradiční horský transport v kulturně-historickém kontextu* (73 – 82), *Klouzavé dopravní prostředky* (3 – 130), *Dřevařské povolání* (131 – 140), *Zvířecí potah při práci v lese* (141 – 158), *Transport lidskou silou a kolové dopravní prostředky* (158 – 185) te *Plavení dřeva* (186 – 212).

U prvom poglavlju *Meotodická a teoretická východiska* autor definira osnovnu terminologiju od koje polazi (prijevoz – transport, tradicijski prijevoz, oblici tradicijskoga prijevoza, planinski prijevoz, planinsko gospodarstvo...). Istraživanje potom smješta u širi prostorni (Češka, planinska područja) i vremenski kontekst (od ranoga novog vijeka do danas). Određuje tipologiju tradicijskoga prijevoza u pet kategorija: transportna sredstva na klizanje, prijevozna sredstva na kotače, transport životinjskom vučom, transport ljudskom snagom te prijevoz vodnim putem.

U trećem i četvrtom poglavlju, *Výzhum tradičního transportu* i *Tradiční horský transport v kulturně-historickém kontextu*, autor je obuhvatio pregled istraživanja tradicijskoga prijevoza koji povijesno i kulturološki kontekstualizira. Istraživanje tradicijskih oblika prijevoza tako pobuđuje veće zanimanje istraživača poslije Drugoga svjetskog rata, kada dolazi do njihova postupnoga zamiranja. Brojni istraživači ove

tematike izvrsno su dokumentirali i sistematizirali različite oblike tradicijskoga prijevoza. Odabrana planinska područja koja autor u radu promatra nisu prikazana kao izolirani fenomeni. Autor jasno naglašava i ocrtava utjecaj povijesnoga (migracije i kolonizacija) te kulturološkoga okvira koji je pogodovao oblikovanju i razvoju tradicijskih oblika prijevoza. Tako, primjerice, oblici tradicijskoga prijevoza pronađeni na području Češke šume pokazuju veću kulturološku bliskost s prostorom Austrije i Bavorske.

Peto i šesto poglavlje, *Klouzavé dopravní prostředky* i *Dřevařské povolání*, bave se prijevoznim sredstvima na klizanje te drvoprerađivačkim obrtom. U poglavljima se detektiraju posljednji oblici prijevoznih sredstava u tim područjima, kao i izrada te način prijevoza drvnoga materijala. Posebna pažnja pridaje se izradi predmeta od drva koji se koriste u prijevozu. U davnoj prošlosti prijevozna sredstva na klizanje bila su prisutna u različitim oblicima na svim promatranim područjima: od običnih klizaljki napravljenih od prirodnih materijala do onih složenije građe (npr. saonice), čiji su izgled, naziv i uporaba varirali između pojedinih mjesta. Na svima četirima promatranim područjima, primjerice, uporaba saonica prestaje poslije Drugoga svjetskog rata, a njihov konačan nestanak iz opće upotrebe dogodio se krajem 50-ih godina 20. stoljeća.

Sedmo i osmo poglavlje, *Zvířecí potah při práci v lese* i *Transport lidskou silou a kolové dopravní prostředky*, obuhvaća više tema: životinjski prijevoz, prijevoz upotrebom ljudske snage te prijevoz na kotače. Prijevozna sredstva koja su vukle životinje bila su prisutna na svim područjima, međutim, učestalost i tipologija jarama koji su bili korišteni međusobno su se razlikovali. Na području Češke šume i Krkonoša prevladavao je volovski prijevoz, a kod Zapadnih Beskida i Javorníka konjski. Ta je razlika danas izbrisana te se svugdje uglavnom za prijevoz drva koriste tegleći konji, što je jedan od oblika tradicijskoga prijevoza koji je do danas ostao na svim područjima nepromijenjen. Tradicijski prijevoz ljudskom snagom također se pojavljuje u različitim oblicima na istraživanim područjima. Najveće su razlike u uporabi i učestalosti korištenja leđnih nosila (*krosna*). Uporaba leđnih nosila na području Javorníka smatra se rezultatom alpske kolonizacije iz druge polovice 16. stoljeća, a na području Češke šume zabilježena je uporaba leđne košare. Tradicijski prijevoz kotačima također se rabio u svim istraživanim područjima iako je učestalost njegova korištenja varirala: u Vlaškoj su kola korištena sve do kasnih 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, a u Češkoj šumi korištena su manja kola. Kod Javorníka materijal je rijetko bio transportiran kolima. Autohtoni stanovnik isprva je rijetko rabio konje, a stoku uglavnom u prehrambene svrhe. U srednjem i istočnom dijelu Javorníka samo su bogatiji pripadnici društva za transport koristili kola, a u zapadnom dijelu prijevoz kolima nije bio neuobičajen.

Posljednje poglavlje, *Plavení dřeva*, bavi se plutajućim prijevozom koji se vezuje uz mrežu rijeka na istraživanom području. Daje se osnovna tipologija ovakvoga tipa prijevoza i oblici koji se mogu pronaći. Zbog širine teme autor se nije fokusirao

samo na planinske predjele već i na nizinske, koje promatra u međuodnosu. U svima četirima područjima prijevoz drvene građe razlikuje se u načinu plovidbe – prijevoz cjepanica i splavarenje. Pokazuje se gdje je taj tip prijevoza bio raširen (Češka šuma, Javorníky, Zapadni Baskidi). Tom prilikom uočavaju se dva tipa prijevoza koja proizlaze uz različitoga kulturološkog konteksta: atlantski ili baltički te dunavski ili crnomorski, od kojih se oba tipa mogu i danas pronaći u Češkoj. Autor uočava razlike u terminologiji, vremenu kada se prijevozna drvena građa prestaje rabiti: kod Velikih planina, Zapadnih Baskida i Javorníka uglavnom krajem 19. st., iako se na nekim područjima zadržala sve do 30-ih godina 20. stoljeća, a u Češkoj šumi do kasnih 50-ih godina 20. stoljeća. U novije vrijeme dolazi do njihove reinencije: konstrukcije i obnove tradicijskih načina prijevoza za potrebe turizma.

Studija Aleša Smrčke *Tradiční horský transport: Krkonoše, Šumava, Západní Beskydy a Javorníky* zahvaća niz tema vezanih uz tradicijske oblike prijevoza, koje pokušava prikazati u širem povijesnom, kulturološkom te društvenom kontekstu. Vremenska odrednica Smrčkine studije obuhvaća širi vremenski zamah: od ranonovovjekovnih migracija, za vrijeme kojih dolazi do uspostavljanja različitih oblika tradicijskoga prijevoza, razdoblja 20. stoljeća, u kojem dolazi do njihova postupnoga zamiranja i zamjenjivanja pojedinih segmenata prijevoza novijim tehnologijama – do danas, kada dolazi do revitalizacije. Valja istaknuti i da studija sadrži bogatu fotografsku građu koja nije samo puka ilustracija već izvrsno nadopunjuje osnovni tekst. Zbog zanimljivoga pristupa i područja istraživanja ova knjiga može biti interesantna široj znanstvenoj zajednici: od etnologa i kulturnih antropologa, ekohistoričara pa sve do kulturnih geografa.

Ivan Grkeš

Sanja Đurin:
„Hrvati su brend u Čileu“: Diskursi uspješnosti i pripadanja

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, 2020., 213 str.

Iako se često u literaturi, kao i javnom diskursu, navodi da pola Hrvata živi u Republici Hrvatskoj, a pola izvan granica države, rijetka su znanstvena istraživanja o

hrvatskim iseljenicima i njihovim potomcima koji žive izvan Hrvatske, posebice onima na drugim kontinentima. S druge strane, još je manji broj hrvatskih etnologa i kulturnih antropologa koji se zapute na terenska istraživanja u udaljene države i kontinente. Sanja Đurin uputila se na jedan takav pothvat u Čile, s pripremljenom istraživačkom temom i znanjem španjolskoga jezika. Međutim, višegodišnja multilokalna terenska istraživanja (od 2012. godine), analiza mnoštva arhivskoga gradiva, muzejskih postava iz Čilea i hemeroteka, odnosno dobivena građa – mijenjali su i nametnuli nove ciljeve istraživanja. Rezultat je izvrsna knjiga koja kritički propituje dosadašnji znanstveni i javni diskurs o Hrvatima u Čileu, konstruirano hegemonijsko sjećanje, mit o uspješnosti, homogenosti hrvatske iseljeničke zajednice, te daje odgovore na pitanja: jesu li Hrvati *brend* u Čileu?, kako se „uspješnost“ konstruira?, kako „uspješnost“ postavlja hrvatske doseljenike u Čileu u različitu poziciju međusobno, spram ostalih doseljenika te u odnosu spram starosjedilačkoga i mestičkoga stanovništva? (str. 9 – 10). Istraživanu zajednicu autorica promatra kao useljenike i njihove potomke u Čileu u širem kontekstu države prijema. Istraživanje započinje povijesnim reprezentacijama, kroz monografije i muzeje Magallanesa, koji stvaraju temelje o Hrvatima kao uspješnim imigrantima. Narrative o doseljavanju krajem 19. stoljeća, u razdoblju oblikovanja čileanskoga nacionalnoga identiteta, autorica analizira kroz teorijsko interdisciplinarno promatranje koncepta rase, klase i roda. Ovi koncepti od 2000-itih godina pojavljuju se u latinoameričkim studijama, no za Čile ovakvo sustavno istraživanje nije provedeno budući da „u nekim povijesnim razdobljima Čile [je] gotovo u potpunosti poricao postojanje svojih rasnih manjina, odnosno autohtonog stanovništva“ (str. 24). Stvaranje čileanske nacije obilježeno je imperijalizmom, utemeljeno na kulturnom kapitalu bijele rase – brojnih europskih useljenika koji su velikim dijelom imali znanje, moć i viši ekonomski status (u odnosu na domicilno stanovništvo), omogućavali djeci školovanje te međusobno sklapali brakove. Autoričino je istraživanje inovativno jer promatra i ulogu roda, tj. rodne politike i rase u europskim južnoameričkim kolonijama. Ukazuje na patrijarhat, pritisak na žene, njihovu seksualnost, reprodukciju i nemogućnost obrazovanja. Rasa i rod promatraju se kao kulturni kapital koji su „pomogli ... odrediti moralnu superiornost i zadržati kulturne razlike' visoke klase ili bijele rase“ (str. 26). Ovo se prakticiralo u višim klasama, dok su (hrvatski i drugi) siromašni radnici sklapali brakove i s Čileankama. Iz knjige saznajemo da su u najmoćnijim i najuglednijim useljeničkim zajednicama (npr. Nijemcima) miješani brakovi bili zabranjeni (usp. str. 106). Iz literature o povijesti hrvatskoga iseljeničtva poznato je da su u transkontinentalnim migracijama krajem 19. i početkom 20. stoljeća prevladavali (mladi) muškarci (čak s oko 94%). Autorica navodi podatak da je dolazak Europljanki ponekad služio za stabilizaciju zajednice, a ponekad su dovođene upravo radi stvaranja podjela (usp. str. 112).

Visoko pozicioniranje hrvatskih doseljenika i stvaranje mita o uspješnosti autorica

promatra kroz hegemonijski diskurs imperijalizma i kapitalizma, koji su podržavali geografski rasizam i protestantsku moralnost. U odnosu na starosjedioce, koji su bili percipirani kao lijeni, pijanci, lopovi, naši iseljenici uklapali su se u sliku idealnoga europskoga useljenika, koji je marljiv, što je rezultiralo da se (mnogi od njih) zajedno s drugim europskim migrantima pozicioniraju u dominantnu, privilegiranu i moćnu zajednicu premda je domorodačko stanovništvo bilo brojnije.

Iako je danas jako velik broj potomaka hrvatskih migranata u Čileu uspješan, autorica ukazuje na heterogenost hrvatske zajednice, različite odnose moći u čileanskom društvu, učinke dominantnih sustava vrijednosti koji stvaraju drugost utemeljenu na ekonomskim kriterijima uspješnosti. Ukazuje na inferioran osjećaj pojedinih ne tako „uspješnih“ pripadnika poslijemigracijskih generacija, razloge izbjegavanja dolaska u Hrvatski klub te nelagodu kada ih se prema prezimenu, odnosno europskom/ hrvatskom porijeklu, svrstava u čileansku elitu.

Osim navedenoga, doprinos ove knjige vidljiv je i kroz metodološki okvir kroz koji nas autorica, između ostaloga, upoznaje kako je pristupala i s kojim izazovima se susretala u epistemološkom i diskurzivnom sustavu kojemu ne pripada. Budući da knjiga ima empirijsku i znanstvenu važnost, kako za hrvatske znanstvenike, studente i čitatelje, tako i one iz Južne Amerike, pohvalno je što na kraju ima velik sažetak na španjolskom jeziku, što doprinosi popularizaciji hrvatske znanosti na ogromnom španjolskom govornom području. O znanstvenom doprinosu knjige svjedoči i podatak da je autorici Hrvatsko etnološko društvo dodijelilo godišnju nagradu „Milovan Gavazzi“ za 2020. godinu u kategoriji znanstvenoga rada, na čemu kolegici Sanji Đurin ovom prilikom od srca čestitam i želim puno novih terenskih i znanstvenih izazova i uspjeha!

Na kraju, smatram da je ova knjiga, iako s postavljenim ciljevima zaokružena cjelina, polazište za nastavak istraživanja te pripremu budućih terenskih istraživanja, kako u državama Južne Amerike, tako i drugim državama s kolonijalnom prošlosti. Naime, iz iskustva mogu napisati da ono što znam(o) (a znanje se ponajviše temelji na radovima europskih i američkih znanstvenika), postaje nedostatno i upitno kada počnemo terenski istraživati na drugim kontinentima. Tada postajemo itekako svjesni kulturnoga relativizma i eurocentrizma, pokušavajući razumjeti/istraživati kulture i zajednice Južne Amerike, pa i one koje su nam kulturološki najbliže, poput hrvatskoga iseljeničtva i njegovih potomaka.

Marijeta Rajković Iveta

Marijana Hameršak:
*Frakture dječje književnosti. Od slikovnica do lektire,
od Agrama do El Shatta*

Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2021., 153 str.

Posljednjih petnaestak godina hrvatska istraživanja dječje književnosti okrenula su se, u puno većoj mjeri nego ranije, usmjerenim i preciznim, teorijski i metodološki potkovanim čitanjima ne samo tekstova dječje književnosti nego i fenomena prisutnih u književnom polju, a koja u svojem temelju imaju izraženu svijest o prožetosti teksta i konteksta. Nema sumnje da u tome istraživačko polje dječje književnosti ide ukorak s teorijskim kretanjima tzv. velike, „odrasle“ književnosti, demonstrirajući time da se nipošto ne radi o manje vrijednom polju istraživanja kako se dugo uvriježeno mislilo, nego naprotiv, o vrlo izazovnom i dinamičnom.

Marijana Hameršak autorica je koja kroz cijeli svoj opus posvećen dječjoj književnosti uspostavlja aktivan, dinamičan odnos interpretacije prema tekstovima kojima se bavi, ukazujući na pomičnost i višestrukost njihova značenja, osobito ako se u analizu uključi i materijalna (mikro)povijest uvjeta i mogućnosti nastanka, distribucije i recepcije promatranih tekstova.

To obilježava i njezinu posljednju knjigu *Frakture dječje književnosti: Od slikovnica do lektire, od Agrama do El Shatta*, koja sumira i sintetizira njezina istraživačka nastojanja od 2009. godine do danas. Ona se sastoji od studija koje su već objavljene u raznim publikacijama, a za ovu su priliku prerađene, nadopunjene, ispravljene i povezane, kako piše autorica, koliko su to inicijalne teze dozvoljavale i dopuštala novija istraživanja.

Teme poglavlja na prvi se pogled čine raznorodne, no spaja ih, naslovni i u uvodnome poglavlju uveden, koncept frakture. Autorica pod tim pojmom podrazumijeva prijelome zapletene u povijesnim, materijalnim, institucionalnim, društvenim aspektima tekstova i njihove cirkulacije, što vodi do razumijevanja književnosti kao razgranate mreže odnosa i veza, s posebnim naglaskom na njezinu materijalnu hermeneutiku.

Drugo poglavlje, nakon prvoga uvodnoga, *Zašto su izgubljene najstarije slikovnice Lavoslava Hartmanna*, istražuje zašto su prve hrvatske slikovnice, objavljivane do 1885. godine, mahom izgubljene. Propisi o obveznom primjerku za Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu postoje od prvih desetljeća 19. stoljeća, no, unatoč tome, taj se propis u vezi sa slikovnicama nije poštovao, što autoricu vodi do analize statusa slikovnice kao žanra. Taj je status ambivalentan jer se slikovnicu često i u istome vremenu promatralo kao igračku, a ne kao knjigu, ili pak kao knjigu, ali koja ne udovoljava dominantnim

didaktičkim i odgojnim kriterijima za dječju knjigu u 19. stoljeću. Stoga, zaključuje autorica, slikovnice mogu biti ta karika koja će ojačati poticajna transdisciplinarna istraživanja između igrčke, dječje književnosti i materijalne kulture.

Treće poglavlje *Jacob i Wilhelm Grimm u hrvatskom kontekstu* proučava povijest prisutnosti Grimmovih bajki u hrvatskom književnom i kulturnom polju. Osim prevedenih izdanja koja su izašla potpisana imenom autora, postoji cijeli niz prijevoda ili prijevoda prijevoda (tzv. lančanih prijevoda) objavljenih anonimno, bez atribucije autora. Najčešće je riječ o pripovijetkama objavljenjima u dječjim časopisima. I dok je anonimnost, osobito u polju dječje književnosti, česta pojava u 19. stoljeću, autorica ovu pojavu istražuje i iz pozicije nacionalnointegracijskih aspekata, koji su doveli do toga da se zanemaruje neslavenska kulturna komponenta te da se neatribuirane pripovijetke iz Grimmove zbirke objave kao „naše“ narodne pripovijetke.

Četvrto poglavlje „*Priča o kozličih*“: *bajka, priča upozorenja ili priča o životinjama* razmatra pitanje žanrovskih klasifikacija, tj. čvrstih granica i njihove opravdanosti, što se ilustrira na primjeru naslovne priče. Time autorica daje svoj prinos zanimljivom pitanju migracija književnih tekstova kroz vrijeme, čime oni ulaze u različite veze i odnose, mijenjaju sami sebe i postižu mnoštvo novih značenja.

Peto poglavlje „*Rieč hrvatskim majkam!*“: *tekstualne konstrukcije majčinstva u dugom 19. stoljeću* polazi od teze da su književnost i tisak odigrali veliku ulogu u stvaranju, oblikovanju i preoblikovanju modernih zapadnih društava, te njihovih simboličkih stupova: nacije i obitelji. Stoga je tekst posvećen majčinstvu kao instituciji u dugom 19. stoljeću, tj. predodžbama majčinstva u dječjoj i adolescentskoj književnosti te prvenstveno savjetodavnoj literaturi za majke toga razdoblja. I dok je u 18. stoljeću u tekstovima bila naglašena uloga oca, u 19. stoljeću majka postaje sinonim za roditelja. Prema kraju stoljeća osjeća se promjena diskursa o majčinstvu – naglasak se premješta od uputa o majčinim poželjnim moralnim vrijednostima na djetetove potrebe te na njihovo ispunjavanje. To je u skladu s promjenom pogleda na djetinjstvo i na dijete, koje dolazi u središte obiteljskoga života, ali i postaje mjerilo stvari.

Šesto poglavlje *Dječja carstva: produkcija i recepcija bajki između dva svjetska rata* možda je najzanimljiviji tekst u knjizi jer se preko pogleda na žanr bajke u međuraću prelama cijeli niz važnih tema za proučavanje cirkulacije književnosti, ekonomije i kulturnih predodžbi djeteta. Naime, u tome razdoblju bajka postaje ključnim žanrom dječje književnosti koji se pokazuje i komercijalno isplativim te se po prvi put u polju književnosti djeca osvještavaju kao potrošači, tj. kao ekonomski aktivni subjekti. Ovo je razdoblje vrijeme kada se djeca počinju promatrati i kao aktivni društveni i politički subjekti. Autorica to analizira kroz dva primjera. Prvi je naglašeno kritički stav Mate Lovraka prema bajci, i to zbog pretvaranja djece u potrošače, a i zbog toga što je uvjeren da djeci treba davati realističnu, društvenokritičku književnost. Drugi je primjer

dječjega udruženja “Dječje carstvo”, koje je organiziralo niz kulturnih i umjetničkih aktivnosti namijenjenih djeci te ujedno afirmiralo djecu i kao potrošače i kao kreativne subjekte. Stoga se produkcija i recepcija bajki u međuraću može promatrati kao najava shvaćanja djece kao aktivnih društvenih, kulturnih, ekonomskih i političkih subjekata koja će se uspostaviti krajem 20. stoljeća.

Autoričini recentnije objavljeni tekstovi – sedmo poglavlje *Naš pionir i (o)tisak izbjeglištva: dječji časopisi u El Shattu* te osmo poglavlje *Abeceda Početnice iz El Shatta* – analiziraju dječji tisak u specifičnom kronotopu logora u El Shattu. Time se danas aktualnom problemu izbjeglištva prilazi kroz oživljavanje jednoga povijesnoga iskustva koje barem u jednome dijelu može biti instruktivno i za današnje stanje. Autoričina detaljna analiza ukazuje na veliku važnost tiska u zbjegu. No, ta se važnost manje iscrpljivala u edukativnom aspektu, iako je i on, naravno, neizostavan, a više u prikazu samoorganizacije i autonomije zbjega. Naime, tisak i početnica logor uzimaju kao jedinu realnost u kojoj se život mora organizirati, tako da se iz njih iščitava svakodnevica zbjega te njegova načela i prakse. S druge strane, ta izdanja sadrže političku i ideološku svijest koju dijele s maticom, tj. jugoslavenskom državom i društvom u nastanku. Stoga nema sumnje da su i dječji časopisi iz El Shatta sudjelovali u, riječima Benedicta Andersona, stvaranju zamišljene zajednice, tj. nacije.

Posljednje, deveto poglavlje pod naslovom *Osnovnoškolska lektira u povijesnoj perspektivi* proučava historijat osnovnoškolske literature od njezinih početaka sredinom 20. stoljeća do danas. Kako je riječ o razdoblju socijalističke Jugoslavije te njezina raspada, uspostave novih država i tranzicije, analiziraju se politički i ideološki razlozi promjena lektirnih popisa. Pritom autorica unosi još jednu bitnu dimenziju, a to je rasprava o jugoslavenskoj književnosti / jugoslavenskim književnostima i hrvatskoj dječjoj književnosti u kontekstu jugoslavenske književnosti. Na primjeru *Ježeve kućice*, jugoslavenskoga klasika, autorica se pita kakva je recepcija toga kulturnoga djela u kontekstu suvremene hrvatske kulture. Na taj se način, simbolički, na kraju njezine knjige ponavlja početna teza o migraciji književnih tekstova kroz vrijeme i uvijek otvorenoj mogućnosti novih iščitavanja nekih „starih“ tekstova.

Knjiga Marijane Hameršak *Frakture dječje književnosti: od slikovnica do lektire, od Agrama do El Shatta* utemeljena je na suvremenoj metodologiji i na pomnom proučavanju izvora, tj. tekstualnih tragova. Pritom autorica izbjegava primijeniti teoriju kao konstrukciju u koju se izvori i tekstovi moraju uklopiti, pa makar i nezgrapno. Upravo suprotno, M. Hameršak daje priliku primarnim tekstovima da progovore u svojem višeglasju, ne bježeći od proturječja s kojima se čitatelj neizbježno suočava te ih dovodi u kontekst sveukupnosti vremena i mjesta u kojem se oblikuju. Tek potom pluralnost književnoga i kulturnoga svijeta povezuje s ovom ili onom objasnidbenom paradigmom. Tim svojim postupkom Marijana Hameršak izbjegava zamku da

putovanje književnoga teksta usidri i fiksira svojim čitanjem, nego mu dopušta da i dalje plovi, obogaćen još jednim slojem tumačenja i značenja.

Lana Molvarec

Mario Katić:

Domorodci i gospodari: Historijsko-antropološka studija stvaranja bosanskohercegovačkog grada Vareša

Sarajevo: Buybook, 2020., 144 str.

Knjiga *Domorodci i gospodari* donosi nam historijsko-antropološku studiju o stvaranju bosanskohercegovačkoga grada Vareša, kojoj je autor Mario Katić, izvanredni profesor na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru. Knjiga je rezultat istraživanja koje autor provodi sa svojim studentima na području grada Vareša od 2015. godine. Povod za to istraživanje bio je autorov pronalazak arhivske građe u dokumentaciji Odjela za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, odnosno pronalazak rukopisa vareškoga učitelja Mije Žuljića (1875. – 1956.). Žuljić je pisao o Varešu i opisivao njegovu životnu svakodnevicu prema *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* iz 1897. godine Antuna Radića utemeljitelja etnološke misli u Hrvatskoj. Žuljić i njegovi rukopisi bili su početna točka istraživanja, ali studija ne bi bila potpuna bez drugoga vareškoga *domorodca* Josipa Tokmačića (1920. – 1975.), čiji je rukopis monografije o Varešu djelomično sačuvan, a koji se trenutno čuva u knjižnici Franjevačkoga samostana u Visokom. Upravo se Tokmačić koristio izrazom "domorodci i gospodari" kako bi opisao odnos elita iz vremena Osmanskoga Carstva i austrougarske uprave prema stanovnicima "starog Vareša" (str. 11). Žuljić i Tokmačić pružaju nam etnografski uvid u proces stvaranja grada Vareša i transformacije kroz koje prolazi krajem 19. i početkom 20. stoljeća u okviru austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Autor na temelju analize Žuljićevih i Tokmačićevih rukopisa prikazuje proces stvaranja grada Vareša i ono što, prema njegovu mišljenju, možemo smatrati "urbanom kulturom i građanstvom u Bosni i Hercegovini" (str. 19). Proces stvaranja grada Vareša i njegove transformacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća usko su povezani uz dolazak Austro-Ugarske Monarhije, a budući da autor u austrougarskoj okupaciji i njezinu načinu upravljanja Bosnom i Hercegovinom prepoznaje "kolonijalne

tendencije” (str. 115), on proces stvaranja grada Vareša promatra i kroz “kolonijalni rakurs odnosa domorodaca i gospodara” (str. 19).

Nakon uvoda, u kojem autor ukratko objašnjava kako je istraživanje počelo, o čemu je riječ u ovoj studiji te daje pregled antropoloških istraživanja bosanskohercegovačkoga grada, slijedi pet poglavlja i zaključna autorova razmišljanja.

U prvom poglavlju “Etnografija, historijska antropologija te arhivski obrat” autor diskutira “o specifičnostima etnografije u kontekstu historijske antropologije te problematizira metodološke implikacije korištenja i interpretacije arhivske građe” (str. 26). Iz prvoga poglavlja vrijedi istaknuti kako autor Žuljićeve i Tokmačićeve rukopise “iščitava kao izvore, a ne kao pokazatelje moći i proizvode kolonijalnog znanja u službi politike”, zato što je u njihovim rukopisima riječ “o pogledu odozdo prema gore”, odnosno “njihov proces stvaranja znanja je bio više protivan dominirajućim politikama i moći” (str. 35). Dakle, kod Žuljićevih i Tokmačićevih rukopisa nije riječ o proizvodima kolonijalnoga znanja kojima se Austro-Ugarska Monarhija služila da održi vlastitu dominaciju nego o glasu *insidera* tj. vareškoga *domorodca* koji nam omogućuje direktan uvid u transformacijske procese kroz koje prolazi Vareš.

Autor nas u drugom poglavlju upoznaje s infrastrukturnim, političkim i društvenim kontekstom bosanskohercegovačkih gradova s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Nakon toga, u trećem i četvrtom poglavlju autor donosi izvatke iz Žuljićevih i Tokmačićevih rukopisa. Autor je odabrao izvatke koji pružaju *insajderski* pogled na teme kao što su: stari Vareš, jezik, stanovništvo, životna svakodnevnica, politička previranja i religijski život u Varešu. Od priloženih izvadaka iz Žuljićevih rukopisa posebno je zanimljiv dio kada nas Žuljić – svojim opisima prostorne organizacije Vareša, vareškoga krajolika, lokalne infrastrukture i stanovništva – vodi u šetnju Varešom. Autor je na kraju poglavlja priložio prvi katastarski plan grada Vareša iz 1896. godine (str. 71) što pomaže u vizualizaciji Žuljićevih opisa. Od Tokmačića doznajemo više o razvoju Vareša pa tako možemo pročitati kako je Vareš uživao određene beneficije u okviru Osmanskoga Carstva, kako je bio grad “Mezimče” turskih sultana (str. 78). Tokmačić se, među ostalim, detaljnije osvrće na to kako su dolazak Austro-Ugarske Monarhije i industrijalizacija transformirali Vareš. Naposljetku, dok nam Žuljić daje pregled prosječnog *fabrikantovog* dana, Tokmačić to obogaćuje tako što opisuje kako su se *fabrikanti* borili za svoja prava.

Peto je poglavlje najobimnije i ono obuhvaća autorovu analizu Žuljićevih i Tokmačićevih rukopisa kojom želi problematizirati i obraditi već navedena pitanja i procese: stvaranje grada Vareša, njegove transformacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća te stvaranje urbane kulture, građanstva i identiteta (str. 95). U prvom dijelu analize autor problematizira potencijalne kolonijalne tendencije Osmanskoga Carstva i Austro-Ugarske Monarhije kada je u pitanju Bosna i Hercegovina. Iako određeni autori oklijevaju promatrati Bosnu i Hercegovinu kao koloniju zato što nije prošla kroz

“klasično kolonizacijsko iskustvo teške eksploatacije resursa i institucijskog rasizma” (str. 109), autor smatra da bosanskohercegovačka situacija odgovara konceptu “interne kolonije” (str. 115). Karakteristike navedenoga koncepta su politička inkorporacija i snažna administrativna integracija, ekonomska eksploatacija koja se očituje u snažnom monopolu nad ekonomskim razvojem *domorodca*, manipulacija carina i nedostatak socijalnih usluga (str. 114). Budući da situacija Bosne i Hercegovine praktički u potpunosti korespondira s karakteristikama interne kolonizacije, autor smatra da se može govoriti o kolonijalnim tendencijama Osmanskoga Carstva i Austro-Ugarske, ali i Srbije, Hrvatske i suvremene Turske, koje se pojavljuju u drugom razdoblju i nešto drugačijem intenzitetu (str. 115).

U drugom dijelu analize autor se više posvećuje procesu stvaranja grada Vareša i njegovim transformacijama. Identificira tri važna aspekta u svrhu boljega razumijevanja staroga Vareša i početka stvaranja novoga: 1.) industrijalizacija, urbanizacija i promjena životne svakodnevice, 2.) stvaranje radnika, građanina i grada, 3.) konačno formiranje identiteta, međunacionalni i međureligijski odnosi (str. 116). Vrijedno je izdvojiti promjene u tadašnjoj strukturi zanimanja i općenito u radnom životu Vareša, zato što su imale utjecaj na sve ostale aspekte vareške životne svakodnevice. Dolaskom Austro-Ugarske Monarhije redom su se gasili samostalni, lokalni obrti *majdani*, a sve se više radnika počelo prekvalificirati za rad u tvornici. Posljedica toga bilo je stvaranje nove klase u Varešu – *fabrikant*. Autor izvrsno prikazuje kako proces postajanja *fabrikantom* nije značio samo promjene u radnim navikama nego je uključivao i promjene u odijevanju i dokolici. Također, navedeni je proces potaknuo kulturno i nacionalno osvješćivanje, a samim tim i kreiranje novih identiteta. U Varešu proces postajanja *građaninom* nije odvojiv od procesa postajanja *fabrikantom*, stoga je autor u pravu kada tvrdi da “promjena profesije mijenja i način života” (str. 119).

Manjak izvora česta je prepreka kada je u pitanju izvođenje i pisanje ovakvih studija koje se bave vladavinom kasnoga Osmanskoga Carstva i Austro-Ugarske Monarhije na području Jugoistočne Europe. To je jedan od razloga zašto je knjiga *Domorodci i gospodari* vrijedna – na primjeru Vareša prikazuje utjecaj i posljedice austrougarske okupacije. Promatranje austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine kroz kolonijalni rakurs odnosa *domorodaca* i gospodara još je jedna velika prednost ove knjige, zato što nam pruža interpretativni okvir kroz koji se mogu promatrati ne samo povijesna nego i suvremena zbivanja na prostoru Bosne i Hercegovine, jer gospodari su i dalje tu, ali u nešto drugačijem obliku.

Dino Čović

Jasna Galjer i Sanja Lončar, ur.:
*The Caring State and Architecture – Sites of
Education and Culture in Socialist Countries*

Zagreb: Hed biblioteka, 2021., 235 str.

Knjiga uredničkoga dvojca Jasne Galjer i Sanje Lončar razmatra multifunkcionalnu arhitekturu društvenih domova, kulturnih centara i radničkih učilišta kao urbanističkih, arhitektonskih uprizorenja političkoga sistema. Prilozi iz Hrvatske, Češke, Slovenije, Srbije, Bosne i Hercegovine te Mađarske predstavljaju institucije u kulturi i obrazovanju za odrasle kojima su se ostvarivali politički i ideološki programi socijalizma. Osim njihovim nastankom, onodobnom funkcijom, arhitektonskim rješenjima, knjiga se bavi i sudbinom takvih objekata u novim društveno-političkim okolnostima nakon 90-ih.

U uvodnom tekstu naslovljenom „Preface: The Caring State and Architecture: Sites of Education and Culture in Socialist States“ Sanja Lončar i Jasna Galjer ukazale su na složenu tipologiju institucija koje su arhitektonski i ideološki strukturirale novoga socijalističkoga čovjeka. Pokazale su nam da je riječ o arhitekturi koja je služila kao nosivi stup socijalizma, koja je ostvarivala prostore za ideološki (pre)odgoj, obrazovanje radnika i generiranje novih društvenih vrijednosti. Kao domovi kulture, narodna učilišta, pionirski domovi, centri za kulturu, narodni i radnički univerziteti, narodne čitaonice, domovi radnika u kulturi, sindikalni domovi, kaoglazbene i koncertne dvorane, kazališta, sportski centri, seljački domovi, te su institucije stvarale prostore nove socijalističke društvenosti.

Mariann Simon u poglavlju „Just a cog in the machinery of great cultural transformation; buildings, housing cultural institutions in Hungary between 1949 and 1990“ na sličan je način opisala kulturne centre, domove za kulturu, kuće kulture, to jest kulturne sobe, određivši ih kao „centralizirane i političke prostore obrazovanja naroda“. Simon je pokazala da je funkcionalna i standardizirana graditeljska aktivnost imala cilj djelovati na najširu urbanu, ali i ruralnu populaciju, a programima doprinijeti oblikovanju ideala socijalističkoga radnika i građanina.

Temu o domovima kulture prema daljoj prošlosti pomiče tekst „Culture houses in Czechoslovakia“ Michaele Janečkove pokazavši da su kulturne politike 19., ali i početka 20. stoljeća često koristile kulturne domove kao načine propagiranja političkih, kulturnih i društvenih vrijednosti kroz kulturno-obrazovne, sportske i programe aktivnoga slobodnoga vremena, osmišljene i provođene u domovima kulture. Promišljajući prosvjetiteljske politike i funkciju kulturnih domova, Janečkova istu namjeru prepoznaje u kasnijim oblicima takvih institucija razvijanima tijekom perioda komunizma.

Sanja Lončar u svojem autorskom tekstu pozabavit će se radom Aleksandra Freudenreicha i programskim načelima koje je taj neumorni arhitekt i izučavatelj ruralne arhitekture izložio u knjizi *Prosvjetna ognjišta*. Poglavlje naslovljeno „Programmatic texts and understanding the socio-cultural and political dimensions of architectural typologies: the example of the book *Educational Hearths* (1943) by Croatian architect Aleksandar Freudenreich“ donosi raspravu i viziju o društvenim centrima kao rasadnicima znanja i kulture u kojima se na organiziran i arhitektonski smislen način obogaćuje kulturni život regija i mjesta. Lončar pokazuje da je Freudenreich, osim što je naznačio simboličku – prosvjetnu i duhovnu – ulogu centara kao novih središta kulture, prepoznao važnost lokalnih formi, materijala i ambijenta te time afirmirao ruralnu baštinu kao vrijednu arhitektonsku inspiraciju za domove kulture.

Jasna Galjer svojim je radom „Structuralism in a socialist context; Socially engaged architecture as a space of interaction and communication“ postavila okosnicu knjige otvarajući pitanje odnosa socijalizma i modernosti, društvene angažiranosti arhitekture i urbanoga dizajna. Ukazala je na radnička sveučilišta i domove kulture kao na javne institucije koje su, kao dijelovi urbanih planova, bile okosnicom utopijske društvene reforme, odnosno društvenoga života socijalističkog čovjeka.

Razmatranjem zagrebačkih multifunkcionalnih prostora pozabavio se Tihomir Žiljak u tekstu „From Moša Pijade Workers' University to the Open University (Zagreb); Institutional changes, actors and the public policy instruments“. Taj se tekst bavi utjecajem javnih politika na program i funkciju najpoznatijega zagrebačkoga učilišta u periodu 1961. – 2011. godine. Prateći tri faze u radu Radničkoga sveučilišta „Moša Pijade“ – od njegova osnutka 1953. preko Otvorenoga učilišta (1990.), odnosno kao Pučkoga otvorenoga učilišta Zagreb (od 1998.) – Žiljak otvara pitanja programskih transformacija kao pokazatelja društvenih promjena i prilagodbe institucija potrebama i vizijama zajednice.

O zagrebačkoj „palači“ ili „hramu“ glazbe, „ponosu“ grada, u tekstu „The Vatroslav Lisinski concert hall (Zagreb); An exclusive space and/or place of diversity“ pisala je Ana Unkić. Opisujući okolnosti nastanka glazbene dvorane „Lisinski“ i današnju njezinu višenamjensku funkciju, Unkić promišlja transformaciju glazbenoga središta od 1973. godine do danas, pokazujući kako se elitistički glazbeni hram polako transformira u mjesto kazališnih i filmskih izvedbi i postaje središte novih kulturnih praksi prilagođenih suvremenim glazbenim i drugim kulturnim navikama i ukusima, te komercijalnim i ekonomskim logikama održanja multifunkcionalnih javnih prostora.

Temu o Sportsko-poslovnom centru „Vojvodina“ obrađuje Dragana Konstantinović u tekstu „From socialist welfare to capitalist (in)efficiency; The spatial transition of the SPENS City Sports Centre (Novi Sad)“. Taj nekadašnji gradski sportski centar i polivalentna gradska dvorana izgrađena 1981. godine u tekstu se

razmatra kao jedan od rijetkih primjera graditeljskih ostvarenja velikoga formata. Tekst razmatra tranzicijsku sudbinu socijalističkoga megaprojekata, koja uključuje probleme neuspješne privatizacije, neefikasne i neodržive preobrazbe financiranja kroz prakse javnoga partnerstva. Završavajući Koolhaasovom tvrdnjom da je „veličina“ sama po sebi gotovo uvijek dio ideološkoga programa, autorica prepoznaje problem „razmjera“ kao središnji problem održivosti SPENS-a te postavlja pitanje može li se „veličina“ prekodirati nekom novom ideologijom zajedništva koja bi omogućila nastavak funkcionalnoga i održivoga života novosadske sportske tvrđe i preosmislila njegovu ulogu u zajednici.

Veronika Rollová u tekstu „Today is a gift for you, dedicate yourself for tomorrow!“; Prague Castle as a space of the transformation of Czechoslovak society through education, technology and leisure in the 1960s“ obradila je temu o Praškom dvorcu kao mjestu uprizorenja socijalističke društvene transformacije. Rollová pokazuje da je Praški dvorac tijekom socijalizma tehnološki inoviran kako bi postao mjesto legitimiteta socijalizma. Praški dvorac kao multifunkcionalni kulturni centar i sjedište vlasti točka je susreta veličanstvene povijesti, u kojoj je spomenik prošlosti češkoga/slovačkoga naroda postao spomenik baštinske kulture i moći te pokazatelj smjera kojim se trebala voditi socijalistička budućnost.

Posljednji tekst u uredničkom zborniku napisala je Lejla Kreševljaković. U tekstu „Community centres in Bosnia and Hercegovina; Places of personal emancipation through social and cultural activities“ nalazimo rezultate etnografske analize raspadanja društvenih centara u Bosni i Hercegovini. Kreševljaković donosi naracije o društvenim centrima koje omogućavaju da se retrospektivno vrednuje ideja socijalističke društvenosti i kulture kao javnoga dobra. Prepoznajući procese propadanja društvenih centara, autorica suptilno zatvara tekst pitanjima o njihovoj budućnosti i mogućnosti da se ideje upisane u te kolektivno uživane prostore možda mogu ostvariti kroz nove prakse. Društveni domovi kao komunalni prostori i zajednička dobra postali bi tako primjeri samoreguliranoga upravljanja kulturom i društvenošću od strane lokalnih zajednica i susjedskih grupa.

Raspravljajući o tehnološkom, društvenom i ideološkom imaginariju socijalizma na primjeru multifunkcionalnih građevina (domova kulture, kulturnih centara, sportskih i glazbenih dvorana, narodnih i radničkih učilišta, polivalentnih prostora u kulturi), urednička knjiga Sanje Lončar i Jasne Galjer po prvi put objedinjuje tekstove koji se tom temom bave historiografskim, povjesničarsko-umjetničkim, etnološkim, urbanističkorazvojnim, etnografskim pristupom. Njihovo objedinjavanje o ovoj knjizi daje okvir za razumijevanje imaginarija socijalističkoga razvoja kroz izgradnju kulturnih institucija i njihova programa. Time je otvoreno novo polje istraživanja o multifunkcionalnoj i javnoj arhitekturi perioda socijalizma, ali i više od toga, knjiga je

pružila priliku da se promisli period socijalizma u Jugoslaviji odnosno komunizma u jugoistočnoj Europi kao nastavljača modernističke transformacije. Ovom su knjigom započeta istraživanja postavila dobre temelje za daljnje studije odnosa arhitekture i društvenosti, ideologije i umjetnosti, srodnosti i razlika u razmatranju uloge arhitekture u stvaranju novoga (socijalističkoga) čovjeka.

Sanja Potkonjak

Projekt Drugi dom i migracije životnoga stila u Hrvatskoj i Sloveniji

Bilateralni hrvatsko-slovenski projekt koji su financirala ministarstva znanosti Hrvatske i Slovenije trajao je od 1. siječnja 2018. do 31. prosinca 2019. godine.

Suvoditeljice projekta bile su izv. prof. dr. sc. Marijeta Rajković Iveta (Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) i dr. sc. Nataša Rogelja (Institut za slovensko iseljništvo i migracije, Znanstvenoistraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti).

Suradnici na projektu bili su doc. dr. sc. Sanja Lončar, izv. prof. dr. sc. Petra Kelemen i izv. prof. dr. sc. Tihana Rubić (Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), dr. sc. Martina Bofulin, dr. sc. Jernej Mlekuž (Institut za slovensko iseljništvo i migracije, Znanstvenoistraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti) i dr. sc. Sanja Cukut Krilić (Društvenomedicinski institut Znanstvenoistraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti).

Budući da fenomen drugoga doma i s njim povezane migracije životnoga stila nisu bile istraživane u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji, prema planu rada na projektu hrvatski i slovenski istraživači proveli su komparativna etnografska terenska istraživanja na prostoru Republike Slovenije (u Kranjskoj Gori, okolici Kopra, Ljubljani) i u Republici Hrvatskoj (na Velebitu, Lici, Banovini/Baniji, Moslavini, Pelješcu i u Zagrebu).

Ovaj je fenomen već nekoliko desetljeća u fokusu francuskih, britanskih, čeških, slovačkih te slovenskih etnologa i kulturnih antropologa i drugih znanstvenika. Migracije životnoga stila proširile su se iz rezidencijalnoga turizma (*residential tourism*) (karakteriziraju ga kratkotrajne migracije, vlasništvo drugoga doma, dugi odmori) na umirovljeničke migracije (*retirement migration*) (mirovina pruža mogućnost da se započne život negdje drugdje), a u međuvremenu su obuhvatile i druge skupine ljudi,

posebice mlade obitelji (s djecom) te migracije u druge države. Istraživanja u okviru projekta provedena su kvalitativnom metodologijom (intervjuima i sudjelovanjem s promatranjem) s ciljem dobivanja odgovora na pitanja: koji se profil ljudi odlučuje na ovu migraciju, potisni i privlačni faktori migracija, zašto se ljudi odlučuju na kupnju drugoga doma, pretvara li se, kada i zašto drugi dom u prvi dom. Nadalje, cilj je bio istražiti načine konstruiranja ruralnosti, integraciju migranata itd. Budući da je na prostoru Republike Hrvatske, osim jadranske obale i otoka te Istre, kupnja drugoga doma vezana za brdsko-planinska područja, uglavnom slabo naseljena i vezana za povoljnu kupnju zemljišta i nekretnina, cilj je bio istražiti i koliko ova naseljavanja utječu na revitalizaciju i održivi razvoj tih područja. Naša istraživanja potvrđuju da su glavni razlozi ovakvih migracija bolja kvaliteta života, ugodnija klima, zdraviji način i sporiji tempo života, vanjske aktivnosti, mirniji život, financijski aspekti (niži porezi i cijene), ali i ukazuju na važnost međugeneracijske obiteljske solidarnosti i slabe platežne moći stanovništva Republike Hrvatske, nesigurnih zaposlenja i sl., što se reflektira na taj način da roditelji djeci daju / ustupaju na korištenje nekretnine u gradovima, a oni drugi dom / kuće za odmor pretvaraju u prvi dom.

Tijekom projekta organizirana su četiri seminara na kojima su hrvatski i slovenski istraživači razmjenjivali iskustva i rezultate istraživanja te iskustva s drugim istraživačima i o održivom (sekundarnom) stanovanju kao dijelu suvremenih sociokulturnih procesa koji se odvijaju u ruralnim područjima Europe, a koji su povezani s ruralnim razvojem i kontraurbanizacijom. Pored istraživača iz partnerskih institucija, u Sloveniji su na seminarima sudjelovali i kolege s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju i Odsjeka za geografiju Sveučilišta u Ljubljani, a u Zagrebu kolege s Instituta za migracije i narodnosti, Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru. Na njima su sudjelovali i studenti, s naglaskom na studente etnologije i kulturne antropologije s preddiplomske, diplomske i doktorske razine studija iz Zagreba i Ljubljane. Na seminaru u Ljubljani bili su prisutni i studenti iz mreže EMMIR-a (The European Master in Migration and Intercultural Relations), odnosno prvoga afričko-europskoga programa migracijskih studija Erasmus Mundus (www.emmir.org). Održana su i druga događanja, javna predavanja i susreti s predstavnicima lokalnih zajednica, s ciljem primjene znanstvenih rezultata u ruralnom razvoju i revitalizaciji.

Kao što je predviđeno, istraživanja u okviru projekta donijela su nove znanstvene spoznaje o do sada s etnološkoga i kulturnoantropološkoga aspekta neistraženim migracijama životnoga stila na prostoru Republike Hrvatske te dopunila podatke za Republiku Sloveniju. Projektni suradnici rezultate istraživanja predstavili su na znanstvenim i stručnim skupovima (izdajamo izlaganje Marijete Rajković Ivete pod naslovom: "Uloga migracija životnog stila u revitalizaciji brdsko-planinskih

ruralnih područja” na skupu: “Lovinac. Povijest, život, kultura”, Lovinac, 2019.) te kroz znanstvene članke (izdvajamo rad Sanje Lončar i Marcela Vellinga: “Rural Regeneration” u zborniku radova *Architectural Regeneration*, urednika Aylin Orbasly i Marcela Vellinga, Hoboken; Chicester: Wiley Blackwell, 2020.). Osim toga, rezultati istraživanja, upoznavanje s literaturom koja je prikupljena tijekom trajanja projekta te umrežavanja znanstvenika različitih znanstvenih provenijencija iz dviju država pomogli su oblikovanju istraživačkih pitanja za naredne istraživačke projekte, a koriste se i u nastavi na svim razinama studija etnologije i kulturne antropologije.

Marijeta Rajković Iveta